

„Musíte postřílet všechny soudce.“

Sametová revolu... | FORUM 24

ESEJ / Byli čeští disidenti amatéři s dobrými úmysly? Čím byla sametová revoluce? Jaké problémy způsobila právní kontinuita s komunistickým režimem? V čem spočíval klíčový problém polistopadového období? A co na to Václav Havel? Na tyto a další otázky hledá překladatel a diplomat Michael Žantovský, někdejší poradce prezidenta Václava Havla, který dnes radí Petru Pavlovi, odpovědi ve svém eseji. Ten byl publikován v knize „Disidenti u moci. Česká cesta ke svobodě a demokracii“ a v deníku FORUM 24 si nyní jeho část můžete přečíst. Inspirativní knihu, již vydalo nakladatelství Bourdon, lze zakoupit [v našem e-shopu](#).

Něco bylo nevyhnutelné. Těžko se dalo očekávat, že by hrozivé monstrum tajné komunistické policie (StB) přečkalo nedotčené. Sověty vycvičená a vyzbrojená „lidová“ armáda představovala latentní, ale neustálou hrozbu ještě dlouho po Listopadu 1989. Celý správní aparát, stejně jako každá jiná instituce totalitního státu, byl organizován podle přísně vertikální linie, soustředící veškerou moc na vrcholu pyramidy. Všechny tyto páky se nyní staly nefunkčními či oslabenými. Nová vláda, jmenovaná po neúspěšném pokusu posledního komunistického premiéra Ladislava Adamce zvrátit vývoj, nyní disponovala postavením, opravňujícím ji k vydávání rozkazů, ovšem s pramalou jistotou, že budou splněny.

Přežije demokracie? Pryč s naivním optimismem, kardinální občanskou ctností musí být odvaha

Otázka lidských zdrojů situaci ještě více komplikovala. Mnoho nových postů na regionální a lokální úrovni bylo rychle obsazeno členy Občanských fór, z nichž mnozí napodobovali dřívější byrokracii, nebo si počínali ještě hůře. Dalších zárodků budoucích problémů snad mohlo být možné se vyvarovat. Bylo a stále je dosti absurdní, že se vládnoucí disidenti vážně pokoušeli vybudovat demokratickou vládu na základě právního systému totalitního režimu. Toto rozhodnutí, respektive spíše absence rozhodnutí pro radikální změnu právního systému, bylo výsledkem krátké a frustrující debaty v rámci Občanského fóra.

Amatéři s dobrými úmysly navrhující všelijaká mnohdy radikální schémata byli spěšně uzemněni hrstkou profesionálních právníků, kteří byli všichni jakožto bývalí komunisté produktem systému, který se nyní snažili transformovat. Argument, na který amatéři nenalezli pádný protiargument, zněl, že diskontinuita právního systému způsobí chaos a anarchii a zpochybní právní status prakticky všeho.

Nemyslitelná byla i jen částečná diskontinuita, jelikož by pak celý právní systém byl vnitřně nekonzistentní a rozporuplný. Jelikož byli vychováni na kontinentální doktríně „pozitivního“ práva, byli skutečně přesvědčeni, že právní systém může fungovat jen jako logický formální systém a že jakákoli diskontinuita či nekonzistence systém přivede k zhroucení. Skutečnost,

že systémy obecného práva mohou bez problémů fungovat i s početnými nekonzistentnostmi a rozpory, urovnávanými nakonec soudy, tvořícími tak precedenty pro řešení podobných pozdějších situací, se vymykala jejich zkušenostem a vzdělání.

Ideální pro lidi s bolestmi nohou, plochými nohami a problémy s koleny.

Miroslava Němcová: Babiš je protekční děcko a zlatokop, ANO mu slouží k uchopení moci

Stejně konzervativní přístup zastávali i v otázce těch, kdo právní systém spravovali, tj. soudců a státních zástupců. Tvrdili, že jelikož neexistuje – na rozdíl od Německa – žádná záložní skupina v právu vzdělaných osob, která by je nahradila, bude vhodnější nechat komunistické soudce spravovat systém dle platných zákonů. Jakmile byli soudci potvrzeni ve svých funkcích s časově neomezeným mandátem, mnozí, ne-li všichni vesele pokračovali v dřívější praxi a blokovali jakékoli snahy o historickou spravedlnost a demokratickou reformu. Lidé zvenčí měli odlišný pohled. Den před 17. listopadem mi jeden známý anglický filosof v nadšeném očekávání nadcházejícího vývoje radil: „První, co musíte udělat, je postřílet všechny soudce.“

Nepovažoval jsem to za možné ani žádoucí tehdy a nepovažuji to za žádoucí ani zpětně. Byly však okamžiky, kdy jsem si tak jistý nebyl...

Problém institucionální schizofrenie

Podobně nerovný boj rozhodl o osudu volebního systému. Odborníci na právo, vedení předním ústavním právníkem Zdeňkem Jičínským, jedním z tvůrců „socialistické“ ústavy ČSSR z roku 1960 a jedním z prvních signatářů Charty 77, úspěšně argumentovali, že systém poměrného zastoupení bude lépe reprezentovat politické rozložení voličů a zabrání tomu, aby se volby staly plebiscitem o komunismu a demokracii. Mladší a radikálnější aktivisté Občanského fóra měli za to, že voličům právě takový plebiscit dluží. Výsledkem bylo přetrvání komunistické strany jakožto trvale nefunkční součásti stranického systému a vznik slabých koaličních vlád.

Tím největším zdrojem problémů v postkomunistickém období byla institucionální schizofrenie, umožněná kombinací silných liberálních sklonů disidentů a jejich nedůvěry vůči státu. Potřebné nové instituce vznikaly pomalu a byly záměrně formované jako slabé. Starým přeživším institucím se nedůvěřovalo. To přinášelo stav, který vítali mnozí oportunisté a zlatokopové, snadno zneužívající slepých míst pro vlastní prospěch.

Jan Dobrovský: Musíme si znovu nabít držku, z chaosu se nerodí jen falešní spasitelé

Bylo by však chybou odsoudit tento vývoj a jeho architekty-disidenty jakožto naprosté selhání. Jestliže šlo o selhání, pak o selhání slavné. Systém, který s velkými obtížemi vznikl, byl sice neefektivní a těžkopádný, ze stejných důvodů však byl též odolný vůči pokusům o monopolizaci, autoritářským choutkám a totalitním sklonům. Jestliže novým vládcům

odňal moc zavést některá potřebná opatření, pak jim též zabránil v některých špatných věcech. Jestliže způsobil, že většina pokusů dosáhnout alespoň určité míry historické spravedlnosti působila jako donkichotské úsilí, pak také zajistil, že nebylo možné poražený establishment terorizovat.

Je lákavé zde formulovat argumentaci obráceně: Jediné úspěšné revoluce jsou ty, které selžou, přinejmenším částečně. Ty, které dosáhnou dostatečné změny, aby pohnuly společnost novým směrem, ale zároveň natolik respektují realitu a lidskou přirozenost, že nedovolí, aby revoluce požířela sama sebe i své děti. Sametová revoluce byla jedním z takových šťastných neúspěchů.

Nomenklatura kladla rafinovaný odpor

Po počátečním váhání s převzetím moci si disidenti v Občanském fóru brzy uvědomili, že jim nezbývá než se zapojit do vlády. Neměli na výběr, což se záhy odhalilo, když viděli dlouhé fronty svých kolegů z Občanského fóra, kteří se prali o vysoké posty a oháněli zásluhami, přestože mnozí z nich žádné neměli. Našlo se několik čestných výjimek. Ludvík Vaculík, jeden z nejvýraznějších disidentských hlasů v průběhu celé normalizace, se rozhodl zůstat stranou politiky a věrný své profesi spisovatele. Pavel Kohout, ač jej politická kariéra lákala, brzy pochopil, že ho jeho raný komunistický radikalismus diskvalifikoval. Postů k dispozici však bylo stále mnohem více než kvalifikovaných kandidátů.

Nejprve přišla na řadu federální vláda, do níž bylo na druhý pokus zahrnuto i pár disidentů. Jedinými dvěma skutečnými disidenty v jejím složení byli Ján Čarnogurský a Jiří Dienstbier. Další, Valtr Komárek, Václav Klaus a snad i Vladimír Dlouhý, disponovali jistým reformistickým renomé v ekonomické sféře. Petr Miller byl nebojácný vedoucí v továrně a představoval klíčovou postavu v přípravě všeobecné stávky. Zbylí členové vlády byli aparátčící starého stříhu jako František Pitra nebo aparátčící nového stříhu jako předseda vlády Marián Čalfa.

Michael Žantovský: Klaus je Jekyll a Hyde, Zeman intelektuálně zaostalý člověk

Ministrem obrany se stal komunistický náčelník generálního štábu Miroslav Vacek. Funkce ministra vnitra, který měl na starosti veřejnou i tajnou policii, byla tak obávaná, že musela být zprvu svěřena triumvirátu předsedy vlády a místopředsedů Jána Čarnogurského a Valtra Komárka. Pomalu se k nim přidávali další. Petr Pithart se stal předsedou české národní vlády, další přijali ministerské či nižší posty. Nomenklatura kladla úporný a dosti rafinovaný odpor. Vířila příchod aktivistů Občanského fóra na ministerstva, krajské a okresní úřady i obce. Na vedoucích pozicích však bylo jen málo míst neobsazených a mezi disidenty ještě méně těch kvalifikovaných k jejich obsazení, protože se disidenti museli často spokojit s pozicemi poradců a konzultantů.

Brzy shledali, že na těchto pozicích nedisponují žádnými pravomocemi, personálem ani rozpočtem a jejich pokusy zasahovat z jejich mandátu do vnitřního chodu administrativy se setkávají v lepším případě s nezájmem, v horším s výsměchem. Bylo tak prakticky nemožné dosáhnout čehokoli prostřednictvím běžných mocenských kanálů. Museli spoléhat na

úskoky, neformální struktury a improvizaci. Celá vláda se proto neustále pohybovala na pokraji zhroucení.

Prezident Havel a Hrad jako poutní místo

Nebylo divu, že v této situaci tolik lidí upínalo své naděje k Havlovi, nově zvolenému československému prezidentovi, disponujícímu morální autoritou, ústavním zmocněním i jakousi monarchistickou aureolou umožňující protlačování změn. Nezadržitelný triumf sametové revoluce, jenž byl ve skutečnosti stejně tak důsledkem imploze režimu jako strategického plánování demokratické opozice, mu dodával nádech neporazitelnosti a všemocnosti. „Nemohu si dovolit říct ‚tento pes je ošklivý‘,“ poznamenal tehdy, „neboť by se ho někdo okamžitě pokusil zabít.“

Očekávání v něj vkládaná snad ani nemohla být vyšší. Dobře si též uvědomoval, že byla nereálná. „Přicházíme jako hrdinové, ale až nakonec pochopí, v jakém jsme průšvihy a jak málo toho můžeme udělat, vyženou nás naložené do dehtu a obalené perím z města pryč,“ sdělil svému týmu. Tento „tým“, známý též jako „pytel blech“, představoval jednu z Havlových výhod v porovnání s ostatními, nakonec však také jednu z jeho nevýhod. Na Hradě na rozdíl od většiny ostatních státních institucí nebyla před revolucí plnohodnotně obsazená prezidentská kancelář. Většina prezidentských povinností byla prováděna z budovy ÚV KSČ, jehož generálním tajemníkem Gustáv Husák dlouhou dobu byl, nebo z vládních úřadů. Omezené množství zaměstnanců Kanceláře prezidenta republiky se věnovalo především protokolárním a ceremoniálním záležitostem v souvislosti s rozličnými státními návštěvami, další agendě s omezeným spektrem právních záležitostí jako prezidentským milostem a péči o rozsáhlý komplex samotného Pražského hradu.

Pokud zde před revolucí působili nějakí političtí pracovníci, vytratili se tak dokonale, že jsme po nich 1. ledna 1990 nenašli ani památky. Mohli jsme tak relativně nerušeně budovat úřad, najímat lidi a utvářet politiku. Nevýhodou bylo, že lidé nabíraní ze všech koutů země měli nulové zkušenosti se státní správou. Odborné rady, které v tuzemsku nebyly příliš k dostání, by se jim velmi hodily. Okolní svět byl více než ochotný přispět, ať už to bylo k dobrému, či nikoli. Již během vánočního období se Praha stala poutním cílem pro lidi ze zahraničí, dychtivě nabízející pomoc. Většina z nich přišla spontánně a s těmi nejlepšími úmysly.

Bývalý americký velvyslanec v Praze Bill Luers a jeho žena Wendy radili Havlovi v otázkách inaugurace, prezidentského oblečení a podobně. Interiérová designérka Diana Phippsová pomohla Olze se zútulněním nehostinných místností v prezidentském letním sídle v Lánech. Karel Schwarzenberg nabídl své rozsáhlé znalosti evropské politické třídy a šlechty. Madeleine Albrightová protrpěla několik schůzek v zakouřené místnosti restaurace Vikárka na Hradě, kde vysvětlovala základní informace o úřadu prezidenta Spojených států, o jeho byrokratickém fungování, vztahu k ostatním složkám vlády i k americkému Kongresu.

Jan Urban: Klaus a Zeman byli na první pohled podvodníci. České elity nefungují, máme tady mafie

Přirozeně se vyskytli i mnozí s množstvím dobré vůle, avšak jen málem toho, co mohli nabídnout, a též jiní, kteří tolik dobré vůle neměli, zato mohli mnoho získat – jednalo se o

nepřehlednou směsí motivací, programů a ambicí. Epizoda s Frankem Zappou, nakrátko jmenovaným oficiálním vyslancem země v kulturních a obchodních záležitostech, byla humorná a neškodná – jiné nebyly ani humorné, ani neškodné. Ačkoli jsme byli špatně vybaveni k rozlišování, možná jsme se dopouštěli méně zjevných přehmatů než jiní naši kolegové, kteří se museli spoléhat na rady dlouholetých byrokratů, toužících zachránit si tvář i kariéru.

Konec éry disidentů u moci

Éra disidentů u moci skončila roku 1992 rozpadem Československa. Obojí spolu vlastně souviselo. Lidé usilující mít zemi zcela pod kontrolou nemohli dosáhnout svého, dokud byl na vrcholu hierarchie federální prezident. Neměli také šanci ovládnout celou zemi, nýbrž jen tu část, kde si vybudovali své politické mašinérie. Alespoň v České republice je to nedovedlo až k otevřenému prosazování rozdělení Československa, přesto však záhy pochopili jeho výhody.

Volby do Federálního shromáždění a národních rad obou republik v červnu 1992 představovaly *Gotterdämmerung* disidentů u moci. Občanské hnutí v čele s Jiřím Dienstbierem, Petrem Pithartem, Pavlem Rychetským, Janem Sokolem a mnoha dalšími bývalými disidenty vyhořelo. Stejně jako Veřejnost proti násilí na Slovensku s Fedorem Gálem, Jánem Langošem, Peterem Zajacem, Martinem Bútorou a dalšími. Vítězové – Klausova ODS v českých zemích a Mečiarova HZDS na Slovensku – se rychle shodli na rozdělení země. Havel v reakci na to rezignoval a jeho tým s ním. Kamelot padl.

Tento zásadní mezník neznamenal úplné vytracení disidentů z české a slovenské politické scény. Křesťansky orientovaní disidenti jako Václav Benda v Česku a Ján Čarnogurský na Slovensku našli útočiště ve středopravicovém hlavním proudu. Někteří z disidentů, jako Jan Ruml a Milan Kňažko, šli s proudem a na čas se stali členy ODS, respektive HZDS. Někteří jako Petr Pithart nebo Pavel Rychetský se do politiky úspěšně vrátili. Disidentský odkaz však již nikdy neurčoval politiku republiky. Teprve dnes si možná začínáme uvědomovat, za jakou cenu.

Diskuze 6

Markéta Mitrofanovová: Kreml se znovu střelil do vlastní nohy. Jestli takhle vede i válku, není divu, že propadá frustraci

GLOSA / Za dobu, co vede plnohodnotnou válku proti Ukrajině, není Putinovo Rusko stále schopné odhadnout reakci Západu na jeho provokace a výhrůžky. A pak se dívá a ve svém...

DOPORUČUJEME